

A LEGÚJABB KOR

AZ EGYETEMES TÖRTÉNET NEGYEDIK KÖTETE

XIX. SZÁZAD az újkornak talán legmozgalmasabb korszaka, de egyben a legkülönszerűbb is, a többtől leginkább eltávolodó. Újszínű, újtörvényű világ ez és csakugyan maga egy különálló új kor: a „legújabb kor“. Megdőlnék a régi tekintélyek, eltolódnak a régi keretek, megmásul az értékfölfogás, újjá lesz az egész életterület, megváltozik ritmusa és megváltozik anyaga is. A szokatlan, eddigelé teljesen ismeretlen körülmények között merőben új problémák tornyosulnak föl és merőben új megoldásokkal kísérleteznek. A tradicionális és transzcendens kötöttségek-ből kilépő ember mámoros örömmel fedez föl újabb meg újabb életirányokat; ide-oda kapva, itt is, ott is megpróbálkozva úzi-hajtja XVIII. századtól öröklött elérhetetlen ábrándképét, eszme-délibábját, az egyre materialistább színezetű közboldogság-ideát. Megállás, nyugalom, szünet nincs egy percre sem, az ember folyton kísérletezik. Mintha csak igazolni akarnák a hegeli dialektikus fejlődésfelfogást, a XIX. század e jellegzetes szellemi szülöttét, a legszélsőbb végletek változtatják egymást egy és ugyanazon a területen. Kivált a francia fejlődés jellegzetes ebből a szempontból, pedig ez szabott irányt Európának az egész korszakon át. Az abszolút monarchiától a demokratikus köztársaságig, a liberális szabadságideáktól a munkásdiktatúrákig, a kozmopolita színezetű szabadkereskedelemtől a szélső nacionalista imperializmusig, a kapitalizmustól a szocializmusig és szindikalizmusig, a konzervatív legitimizmustól a radikalizmusig, az individualizmustól a kollektivizmusig és az organikus univerzalizmusig bejár minden utat az emberi szellem és az emberi társadalom. Hősi kor ez, lobogó és dühöngő és rajongó, tele elindulásokkal, tele új mítoszokkal. S mint minden ilyen friss kor, határtalan önbizalmú, optimista, szentül hiszi, hogy megtalálta vagy meg fogja találni azt az utat és módszereket, amelyek a világ tökéletességére fognak vezetni.

De jött a fin de siècle és jött a XX. század, elkövetkezett a megtorpanás, a kiábrándulás, a szkepszis. Kiderült, hogy az ember nem lett boldogabb. Az életnek csupán külső, extenzív oldalai tágultak ki, és pedig az intenzív élet rovására. A monopolkapitalizmus, a technokrácia, a társadalom üzemszerűsödése, a nemzetiségi kérdés kiéleződése, általában az egész modern mechanisztikus életforma — mindmind a XIX. század termékei. A XX. század embere számára létproblémák a még mindig nem likvidált XIX. század örökhagyomá-

nyai. Mindenképpen és minduntalan állást kell vele szemben foglalnia. Vagy gyűlöli vagy szereti vagy elítéli vagy mentegetni próbálja; objektivitás azonban, sine ira et studio véleménynyilvánítás nem lehetséges vele szemben.

A történetíró sem tudta magát sohasem korától teljesen elvonatkoztatni. De neki — bármilyen nehéz is ez — fölül kell emelkednie korának pártfölfogásain és bizonyos emelkedettebb szempontok szerint vizsgálni akár a legközelebbi múlt eseményeit is. Ez a fölülemelkedés, ez a pártatlanság azonban nem jelenti az értékelésről való lemondást. A „Weltgeschichte“ mindig egy kicsit „Weltgericht“ is. Minden nagyhatású történetíró elfoglalt valamilyen magasrendű értékelő álláspontot, minden magávalragadó historikusnak erős világnézeti megalapozottsága volt. Különösen a szellemtörténésznek — aki tudatosan törekszik a történés és az érték szintézisére — kell azt vallania, hogy értékelés nélkül történelmet írni annyi, mint „légüres térben lélekzeni“. (O. Spann.) Az értékfölfogás tehát, amelynek segítségével az eseményeket kerék egészbe szintetizálja, minden történésznek, de elsősorban a szellemtörténeti irányzat követőinek munkásságában szükségszerűen jelenlévő és elhatározó jelentőségű alaptényező.

A Legújabb kor történetírója, Iványi-Grünwald Béla a magyar szellemtörténeti iskola ifjabb nemzedékéhez tartozik, amelyik már a szellemtörténet végleges győzelme után került az egyetemre és így nyerte módszeres kiképzését. Ezeknél tehát, de kivált Iványi-Grünwaldnál, akinek történetírói egyénisége oly erősen filozófiai megalapozottságú, különösen jelentős értékelési álláspontjuk, vüágnézetük megismerése.

Iványi-Grünwald a humanizmus szemszögéből értékeli az eseményeket. Távol a modern „dinamikus“ gondolkodástól híve a humanizmusnak, melynek oly kevés követője van már a mai Európában. Humanista a szó olyan XX. századi értelmében, mint például nálunk még Márai Sándor. Ideálja már nem csupán „a nemes görög harmónia klasszikus embereszménye“. Az ő humanizmusa valahogy bensőségesebb, inkább gyökeredzik az érzelemben, mint az értelemben. Keresi mindenütt a történés folyamán az Embert, „minden történés és minden történelem legértékesebb anyagát és alanyát“, keresi azt a formát, értékeli azt a formát, melyben az ember emberként tud létezni, amely a legalkalmasabb arra, hogy az emberben lappangó humanitás a maga egészében ki tudjon fejlődni; éppígy ellene van szerzőnk mindennek, eretnkségnek bélyegez mindent, ami e mélységben rejlő humánomot sérti, ami akadályozza megvalósulását. Ebben a humanitás-fogalomban igen jelentős szerepet játszik a kereszténység, és pedig közelebbről meghatározva, a katolikum. A humanizmus és a kereszténység tulajdonképpen egymásba olvadnak ebben a világnézetben. Az ember szellemi erőinek, a humanitásnak az örök értékek irányában való kiteljesülése egyben az Isten tiszteletét és szolgálatát is jelenti. Hiszen az Istenség áll az értékpíramis csúcsán.

Humanizmusa önuralmat és mérsékletet — esetleg úgy is mondhatnák —, történetírói tárgyilagosságot kölcsönöz az írónak. Talán ez a magyarázata annak, hogy könyvének tónusa olyan nyugodt, finom

rajzolású. A humanista tartózkodás mögött azonban csöndesen, szenvedélyességtől mentesen, de következetesen mindig ott van a keresztény humanista értékfelfogás. Általában megértőbb a nyugodt konzervatív, evolúciós fejlődésekkel szemben. Ezeknek tradicionalizmusában látja azt az erőt, amely Ősi emberi alapokból erőszak nélkül, lépésről lépésre haladva fejleszti, alakítja azokat a formákat, amelyek legjobban biztosítják az ember természetes kibontakozását. Így nagy rokonszenvel beszél szerzőnk a forradalom utáni francia restauráció formaalakító kísérleteiről, vagy éppen így a metafizikai gyökerű romantizmus organikus társadalom- és életfelfogásáról, amely mindig kereste és megtalálta a kapcsolatokat a múlttal is, meg az élet teljességével is. A romantika viharzása és kielégíthetetlen, tárgyaltalan vágyakozása azonban idegen szerzőnk humanizmusa számára.

A lassan egész Európát elöntő immanens célkitűzésű nyugati polgári gondolat, a francia-angol liberális demokrácia már távolabb esik szerzőnk keresztény világnézetétől. De azért sok humanista értéket talál itt is, különösen a kezdő periódusban. Madame de Staël, Guizot és Thiers koráról szólva megállapítja, hogy „a polgári küzdelem a formateremtés idején szinte sohasem tapasztalt mértékben közeledett a bölcsék és humanisták eszményéhez, az arisztoteleszi és kanti elgondoláshoz, melyhez a háttérrel a humanizmus kultúrképe szolgáltatta.“ Az angol példában is szerzőnk felfogása szerint az vonzotta a kontinens polgárságát, az avatta a polgárság eszményévé, hogy „akár a reformok, akár a birodalom külső megjelenése tekintetében a cél és értelem mindig az Ember volt“. Mindenben arra törekedtek, hogy „emberhez méltó létföltételeket“ nyújtsanak. Az iparosodással és a kapitalizálódással azonban már a forradalmak időszaka után megindult a polgári forma üzemszerűsödése, elmechanizálódása. Az új felfogásokban „az Ember már nem önmagában, illetve az ideális értékek teljességével való kapcsolatában számít, hanem csak tárgy a természet, állam, tudomány, osztályharc elvontságával való egy-egy összefüggésében“. A liberalizmus maga fejleszti ki bomlasztó csiréit. A végkifejlés az, hogy az eredeti polgári gondolatától oly távoleső elgondolások, formák jutnak uralomra. A szabadság és demokrácia eszméi mind veszendőbe mentek. Ám ez a XIX—XX. századi polgári ideológia maga ásta meg önnön sírját, amikor megmaradt e világban immanensnek, amikor nem volt tekintély számára „az igazi Tekintély“, amikor nem tudta fölismerni a természeti és erkölcsi törvényeknek az isteni törvényekkel való megbonthatatlan összefüggését.

A XIX. század első felére vonatkozólag bírálata még csendes szavú, itt-ott csendül csupán ki egy-egy megállapításból, egy-egy megjegyzésből az író világnézete. Mentői inkább közeledünk azonban saját korunkhoz, annál élesebb lesz a kritika. A múlt század közepe óta mindjobban erőre kapó antihumanista és antichristianista áramlatok egyre inkább keresztény és humanista világnézetének aláhúzására készítetik az írókat. A legmodernebb időkben kavargó sokféle elgondolás, sokféle eszmény és sokféle mítosz között Iványi-Grünwald mindig az igazi eszményre, az igazi mítoszra mutat rá: a kereszténységre, s a „Rerum no varum“ és a „Quadragesimo anno“ pápai enciklikákban

látja a legjobb, leghelyesebb állásfoglalást a mai világ annyi ellenmondásával szemben. Ezekon az egyetemes alapokon szigorúan bíráltnia kell a minden szociális és kulturális humanizmusból kivetkőzött monopolkapitalizmust. Vizsgálja azután a szocialista és szindikalista gondolkodók száraz és egyoldalú biologizmussal, materializmussal megalkott homo oeconomicus-képzetét, majd a kommunista proletár-totalitás gondolatát. A marxizmust is természetesen elítéli, „a XIX. és XX. század legnagyobb eretnokségének“ tartja mindazzal szemben, ami emberi. Igen jellegzetes szerzőnk értékfelfogása a nacionalizmusról, úgyhogy talán ezt részletesebben szabad szemügyre vennünk.

Szerzőnk mint keresztény és humanista ember Isten ajándékát látja a különféle nemzeti kultúrákban és ezeket a magasabb értékek közé sorolja, művelésüket szent jognak és kötelességnek tartja. Eszménye „a nemzeti kultúrát hordozó, más nemzet érdekeit is tisztelő nemzeti ember“. Mindezt talán legideálisabban a Hormayr-féle osztrák patriotizmus gondolatában, vagy magasabb szellemi síkon Széchenyi István nacionalizmusában látja megvalósulni. A magyarság szempontjából is ezt a fajta humanista nacionalizmust tartja az egyedül értékesnek és célravezetőnek. Az imperialista vagy totális nacionalizmus korában a kicsiny magyar népek — csatlakozzék bár mégoly lelkesen is ezekhez az ideológiákhoz—állandóan vereségeket, súlyos vereségeket kell elszenvednie a pángermánés pánszláv aspirációk keresztttüzében. Az Itália egységét kivívó olasz nacionalizmus és kivált a bismarcki józanul realista német nemzeti szellem nincsenek még szerzőnk eszményei ellenére. Nem helyesli azonban a totalitást s hogy ez maga alá gyűrjön minden más értéket és tényezőt, vallást, egyéniedet. A nemzet totális szuverenitásának e minden tényezővel szemben való érvényesítése a humanizmusból már mély hanyatláshoz vezet. Az uralkodó nemzet az új totális ideák korában eldobja a keresztény egyetemes humanizmus, a hagyományos transzcendens erkölcsi szabályozás korlátait és nemzetállamában minden aggodalmaskodás nélkül támadja meg és tiporja el nemzetiségeit és kisebbségeit éppen legnemesebb existenciájukban. Ilyen értelemben azután az imperialista vagy a totális nacionalizmus Iványi-Grünwald értékelésében a kapitalista kinövésével, a monopolkapitalizmussal és a kommunizmussal együtt az új világ legszomorúbb elferdülései közé kerül.

MINT AZ ELŐBBIEKBEN már mondtuk, Iványi-Grünwald Béla szellemtörténész, követője annak az irányzatnak és módszernek, amely az egyes történelmi korszakok eseményeinek szingularitása mögött valami nagy szellemi egységet, valami egységes szellemi típust fedez föl és ebből a szellemből mint alapjelenségből vezeti le az egyes történelmi jelenségeket. Iványi-Grünwald problematikája, szintézisének alapszempontjai tipikusan szellemtörténetiek. Ideológia, eszmény, különféle mítoszok alakulása és hatása, szellemi elit, szellemi emberek szerepe, ezek azok a problémák, amelyek előadásának középpontjában állanak. Különösen lényeges a szellemi emberek szerepe. Hiszen ezek voltak, akik eszméket, mítoszokat termeltek, célt és irányt jelöltek a társadalom számára, ők a nevelők és ők a történések mozgatói. Rajtuk

keresztül jut a társadalom és szellem kapcsolatba egymással, bennük objektíválódik a szellem.

A XIX. század első fele az álom kora, mint szerzőnk mondja. A könyvtárak, tudósműhelyek és írószobák lakói álmódoznak a társadalom új berendezéséről, új eszmék, új ideálok diadaláról. És ezek az emberek egymásután ki is lépnek elhagyatottságukból és tömegmozgalmak élére állanak, mítoszt, missziós hitet kölcsönöznek nekik. Közös jellegzetességük, hogy hirdetik mindnyájan az új vitaiizmus világnézetét. Ez persze az egyes kultúrkörzetekben igen különféle-képpen jelentkezett. De az antifeudális francia polgárság szabadságtörekvéseiben, a német romantika nagy életvágyában és viharzásáiban, az orosz dekabristák lázadásában, az Ausztriában és Magyarországon mindenütt föltámadó nemzetiségi küzdelmekben, a spanyol, a németalföldi és az olasz forradalmakban, a balkáni népek fölébredésében, mind-mind az új életérzés jelentkezett, csak más és más formában. Az új mozgalmak élén álló szellemi vezetők az irodalom, a könyvek és hírlapok nagy közösségében hamar megismerik egymást, szívesen és minden habozás nélkül veszik át egymás gondolatait. Miután a különböző népek és kultúrkörök észreveszik azonos célkitűzéseiket, kialakul az „ifjú Európa“ szellemi mozgalma. Nagy általánosságban azonban egész Európára három áramlat nyomja rá bélyegét: a francia gondolkodás politikai szintézise, a polgári szabadságideák konstitucionalizmusa, azután a német romantika és végül az angol szociális kritika.

A hatalmas új lendülettel, az új formák lázas siettetésével a rajongó gondolkodók forradalomba kergetik az ifjú Európát. A forradalom azonban gyorsan lezajlik. A nagy, sokszor profétikus ihletű álmódozók — legfőljebb kísérletezők — után a realisták, a gyakorlati emberek következnek. Az organikus szemléletű, de szertelen és csapongó német romantika nem tudott realizálódni, lassan elhalt, a józan magvakból táplálkozó francia és angol gondolat azonban egyesült és mindenfelé szerte elhatalmasodó formát dolgozott ki az új Európa számára. Ebben a többé-kevésbé kiegyensúlyozott békés periódusban egy rövid ideig tartó józan, harmonikus korszak következett a világra.

A XIX. század utolsó harmadában az üzemszerűsödés és mechanizálódás megindulása után kicserélődik a szellemi emberek rendje. A század elején még „az esztétikai, költői, profétikus, vallásos“ elem van túlsúlyban. A forradalmak leverése után azonban a szellemellenes új filozófia hatása alatt eltűnnek a humanisták a szellemi emberek rendjéből, helyükre a nagy szervezők és szaktudósok lépnek, megkezdődik a tömegpropaganda nagy hatásának korszaka. Az egységes európai szellem, az egységes európai közösség darabokra kezd széthullani.

A szellemi elitképződés, a szellemi emberek szerepének tisztázása nem tisztán szellemtörténeti föladat, nem elég csupán a kérdés ideológiai oldalának megvilágítása, nem elég csupán értékítéletet kimondani, nem elég valamely szellemi áramlat etikai, esztétikai vagy történeti érték helyzetét meghatározni. Történész számára — akit elvégre éppen a történés, az események dinamikája érdekel, aki, hogy szellemtörténeti nyelven fejezzük ki magunkat, a szellemnek folyton más és

más formába való aktualizálódását, konkretizálódását követi nyomon — igen fontos a szociológiai szempont. Nagyon fontos számára, hogy megtudja, milyen körülmények között jött létre az a szellemi elit, milyen előzmények vagy hagyományok befolyásolják, mekkora a szilárdsága és átütő ereje, hiszen mindezek az ideák objektíválódására is igen jelentősek. De még fontosabb a hatások lemerése, a hatás szociológiai úton szétterjedésének megismerése. E szociológiai út bejárásánál azután le kell mondanunk az értékítéletről.

Iványi-Grünwald maga is vallja ezeket az elveket és így szintézisének mély szociológiai megalapozottságot is adott, de mint filozófiai gondolkodású tudós (azt hisszük, Max Scheler lehetett rá legnagyobb hatással) nem tudott az értékszempontokról itt sem lemondani. A könyvvel kapcsolatban tehát egyedül itt kell bíráló megjegyzést tennünk — vagy talán inkább a magunk ellentétes módszertani fölfogását leszögez-nünk. Szerzőnk szociológiai fogalmak meghatározásánál is állandóan értékszempontokat érvényesít. Mindjárt a szellemi ember meghatározásánál kitűnik ez. Számára csak az a szellemi ember, aki „ideális szempontokkal, humanista eszmékkal s nemes ideálokkal“ áll kapcsolatban, aki „az értékek lehető teljességét“ hordozza magában. Tehát a pozitivisták, szocialisták, szindikalisták vagy fasiszták és nemzeti szocialisták gondolkozók nem lennének szellemi emberek? Vájjon ki kell-e zárunk a szellemi emberek rendjéből Comte-ot, Saint Simont, Proudhont, Anatole France-ot, Soréit, Marxot, Bakunint vagy Evolát azért, mert értékrendszerük nem idealista-humanista? Azt hisszük, nem. Szociológiai szerepük és eszközeik, szociológiai hatásuk ugyanolyan természetű és ha ellentétesen is, de ugyanazon a síkon mozog, mint az idealista alapú szellemi embereké. A szellemi rend, a szellemi elit tartalma lehet igen különböző, de bármiféle belső tartalom nem változtat azon a tényen, hogy formális szempontból ugyanaz a szociális képződmény szerepel ott. A szociológia (nem társadalomfilozófia!) formális tudomány, az érték fogalmával így nincsen összefüggésben.

Meg kell még itt mondanunk, hogy a mű igen könnyed, finom stílusú s különösen egyes részleteknél (pl. a biedermeier) nagyon megkapó. A könyv nemcsak tudományos munka, hanem igazán odaváló a nagyközönség kezébe is. Eseménytörténeti részei is kitűnő összefoglalások és különösen a legújabb dolgok ismertetésében (szocializmus, angol imperializmus és gyarmatpolitika, amerikai fejlődés, a világháború eseménytörténete, szellemes, új térképekkel és vázlatokkal) igen érdekes és sok kíváncsiságot kielégítő olvasmányt jelentenek.

A Legújabb kor megjelenésével befejeződött a Magyar Szemle Társaság Egyetemes Története. Ez a kötet is méltó az előbbiekhöz, méltó befejezése az új magyar történetírás reprezentáns világtörténeti szintézisének. Az összes kötetek közül talán ennek sikerült leginkább megvalósítania a kiadás egyik igen fontos vezérszempontját, „a magyar történelem háttérének érzékeltetését“, mert ez elvnek megfelelően a magyar történelemnek a Dunamedencébe, a Habsburg monarchiába és ezen keresztül az általános európai történetbe való beillesztése által új magasabb nézőpontokból mutatta be történelmünket.

ISTVÁNYI GÉZA